

„HOGY A PANDÚR SOSE VÁLJÉK RABLÓVÁ”

1. Bevezetés

1.1. Rabló-Pandúr játszma

A keresztény gondolkodás szerint a bennünk lakozó eredendő bűnre vonatkozó tanoknak egy pszichológiai aspektusú megközelítését az Eric Berne-i játszmaelemzésből érthetjük meg szemléletesen¹. A játszmaelemzés azokkal a hétköznapi életünkben, a társas érintkezéseink során ismétlődően előforduló, meghatározott „forgatókönyv” szerint zajló társas eseményekkel foglalkozik, amelyek hozzájárulnak ahhoz, hogy az idő struktúrálása mellett társas igényeink, szükségleteink megfelelő módon kielégüljenek. Minden ember rendelkezik magatartásformák egy bizonyos készletével, amely az aktuális lelkiállapotnak megfelelően nyilvánul meg az adott társas érintkezés (tranzakció) során. Ezen készlet elemei gyakran ellentétben állhatnak egymással, mivel mindegyikük más-más pszichikus attitűd eredménye. Ezen állandó változások és eltérések elemzése vezették el Eric Berne-t az *én-állapotok* fogalmának megalkotásához. Az *én-állapotok* leírhatók egyfelől érzések összefüggő rendszereként, másrésztől összefüggő magatartásminták készleteként. Gyakorlatilag tehát az érzések rendszerét megfelelő magatartásminták együttese kíséri. Ezek azonban nem csupán szerepek, hanem lélektani realitások! Berne szerint az *én-állapotoknak* három kategóriája különböztethető meg:

1. Szülőkére hasonlító *én-állapotok*: mindenkinek voltak szülei, vagy szülőpótlékai, és így mindenki magában hordozza az *én-állapot* olyan készletét, amely újratermeli a szülők *én-állapotait* úgy, ahogyan az egyén érzékelté őket. Köznyelven: „Mindenkiben lakozik egy Szülő”. A Szülőnek két fő funkciója van: 1. Lehetővé teszi, hogy az egyén a valóságos gyermekek szülőjeként sikeresen működhessen, 2. bizonyos válaszokat automatikussá tesz, így azokkal időt és energiát takarít meg.
2. Felnőtt *én-állapotok*: akkor jelennek meg, amikor a személy objektíven adatokat dolgoz fel, valószínűség-számításokat végez, hogy ezek segítségével sikeresen megbirkózhasson a külvilággal. Köznyelven: „Mindenkiben lakozik egy Felnőtt”. A Felnőtt szerzi meg a tapasztalatokat arról is, hogy mi jár kudarccal és mi nyújt

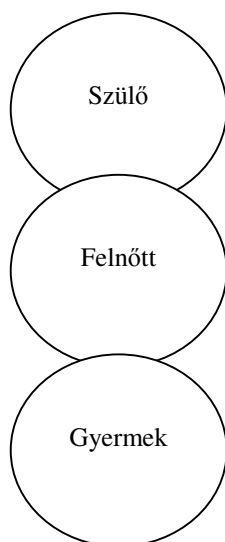
¹ Ez a tanulmány előadás-változatban a Magyar Hadtudományi Társaság Határőr Szakosztály Pécsi Szakcsoportja által rendezett nemzetközi konferencián hangzott el 2003. június 19-én.

A szerzők a címben is megjelölték a fegyveres testületekben kiemelt jelentőséggel bíró rendkívül izgalmas pszichológiai kérdéssel kívánnak foglalkozni, amely a hivatásos állomány normatartó képességének a személyiség érettségének megfelelő fejlődését, illetve ennek megjelenését, fejlesztését és nyomon követhetőségét vizsgálja a határőrségi rendészeti tevékenység során, különösen a bűnmegelőzési és bűnüldözési feladatokban, az azokra való felkészítésben.

örömet. Ezen kívül szabályozza a Szülő és a Gyermekek tevékenységét, tárgyilagosan közvetít közöttük.

3. Gyermeki én-állapotok: mindenki volt egyszer fiatalabb, mint az adott pillanatban és magában hordoz olyan, a korábbi éveiben rögzült maradványokat, amelyek bizonyos körülmények között aktivizálódhatnak. Köznyelven: „Mindenkiben magában hordoz egy kisfiút, vagy kislányt”. A Gyermekek a báj, az öröm és az alkotóképesség forrása.

A személyiségben a három én-állapot a következőképpen képzelhető el:

A személyiség mindhárom arculatának igen nagy az értéke mind a fennmaradás, mind az életvezetés szempontjából. Társas kapcsolatainkban ezek az én-állapotok a legkülönbözőbb variációkban kerülnek felszínre és működnek a társas érintkezéseink során. E társas dinamika tág területébe tartoznak a *játszmák*, amelyek a rejtett tranzakciók folyamatos sorozatai, s amelyek pontosan meghatározott, előre látható kimenetel felé haladnak. A játszmák két legfontosabb ismertetőjele: a rejtett jelleg és a nyereség.

Normális társadalmi körülmények között minden játszmának fontos, feltehetőleg döntő hatása van a személyek sorsára; egyes játszmáknak megvan az esélyük arra, hogy életre szólókká váljanak (magánéletben és/vagy professzionálisan). Berne például a tematikus csoportosításon belül az Alvilági játszmák közé sorolta az egyik leggyakoribbat, a „*Rabló-Pandúr*”- játszmát. Ezt a játszmát Felnőtt szinten az anyagi haszonszerzés, Gyermekek szinten a hajszából eredő izgalom, a meglépés és a fellélegzés kedvéért játsszák. Gyermekkori prototípusa a *bújócska játék*: ebben a lényeges mozzanat az a bosszúság, amelyet akkor érzünk, amikor elcsúsznak bennünket. Kisebb gyerekek ezt könnyen el is árulják. Ha a papa túl hamar talál rájuk, több a bosszúság, mint a szórakozás. De ha a papa jó játékos, akkor tudja, hogy késleltetnie kell a dolgokat, erre aztán a kisfiú valamilyen nyomot szolgáltat, ezzel kényszeríti rá az apját, hogy megtalálja őt. Azért egy kicsit még

mindig bosszús, azonban a hosszabban tartó feszültség miatt sokkal több volt a mulatsága. Ha az apa feladja a keresést, a kisfiú inkább csalódott, mint győzedelmes. Az elrejtőzködés mulatságát kiélvezhette, de azért csalódott, mert nem találták meg. Amikor pedig az apára kerül az elbűjás sora, tudja, hogy nem szabad túl hosszán kibabrálnia a kisfiúval, éppen csak annyi ideig, ameddig még mókás. Az apa elég bölcs ahhoz, hogy bosszúsának mutassa magát, amikor fia megtalálja. Világos, hogy a játszma nyeresége, hogy megtalálják az embert. Társadalmi szinten a gyors észjárás csatája ez, és akkor a legkielégítőbb, amikor mindkét játékos Felhívja kitesz magáért. Fontos tézis, hogy a Rabló szerepéből átválthat a Pandúr szerepébe és megfordítva. Sok Rablóban benne van a Pandúr, és sok Pandúrban a Rabló. Ha a bűnöző „megjavul”, játszhatja a Megmentő szerepét, pl. szociális gondozó lesz, de a Pandúr is válhat igazi bűnözővé. A Rabló szerepe azonban rendszerint életre szóló és mindkét játékosnak megvan a megtalálást elősegítő választási repertoárja. Nem két különböző embertípusról van szó tehát!

A rendvédelmi szerveknél dolgozó hivatásos állományú személyeknek különösen a bűnmegelőzési és bűnüldözési feladatok végzése során fontos ismernie a Rabló-Pandúr játszmat szakmai tevékenységük hatékonyságának növelése, ill. önmaguk normatartásának folyamatos szinten tartása és fejlesztése érdekében.

2. A személyiség érzelmi és erkölcsi fejlődését ill. magatartási normáinak kialakulását befolyásoló tényezők

A család mint *elsődleges szocializációs közeg*, rendkívül hangsúlyos szerepet kap, amely több szempontból is hatást gyakorol a gyermeki személyiségre:

- genetikai, öröklött tényezők,
- család kulturális és szociális színvonala,
- család kapcsolatrendszerei,
- család értékrendje,
- szülőknek a felnövekvő gyermekükhöz való érzelmi viszonyulásának minősége, ennek esetleges szélsőségei, a nevelési elvek és gyakorlat hibái (következetlenség, elhanyagolás, agresszivitás a nevelésben, érzelmi túlfűtöttség, elkényeztetés, túlzott elvárások).
- Szülők egymással való krónikus párkapcsolati konfliktusai (házasságon belül, válás, újrահázasodás, jogilag rendezetlen kapcsolatok),
- gyermek érzelmi biztonságának, önértékelésének sérülése és az érzelmi kielégítetlenségek a családon kívüli személyek, csoportok felé hajthatják őt,
- szülők életvezetésében nyomon követhető normatartási és erkölcsi modellek (norma alóli „kibúvás” mint értékmodell, kriminális szülők kriminális gyermekei),
- szülők, illetve a gyermeket ténylegesen nevelő személy személyisége (kórosság!).

Az iskola mint másodlagos szocializációs közeg kap szerepet:

Túlzott konformizmus:

- a „jó gyermek eszménye” két fejlődési esélyt kínál kreatívan alkotni (társadalmilag értékesé válni),
- negatívan kitűnni (rongálás, drog, verekedés...),

- a büntetés, a negatív értékelés dominanciája rögződhet be a tanulóba („kudarcbéállítottság”),
- az iskolai szervezett kisközösségek érzelmi kötődési elégtelensége és/vagy diszfunkciója gátolja a pozitív társadalmi normákkal való azonosulást.

A kortársközösségek kamasz és fiatal felnőtt életidőszakban fontos hatással vannak a személyiség normarendszerének alakulására:

- a családban és az iskolákban elszünetelt „ártalmak” miatt oppozíció alakulhat ki (ellenállás a felnőttekkel szemben), amely megnöveli a kortársközösségek jelentőségét,
- az átlagoshoz képest túlfokozott a szélsőségek felé hajló kortársközösség iránti igény és az azokban történő részvétel, aktivitás (Ez az a pont, ahol a megjelenő veszélyeztetettség predevianciaként jelentkezve prekriminalitás-hoz vezethet!),
- felfokozott intenzitású agresszív feszültséggel kell számolni, amely az érzelmi sérülés következménye,
- felfokozott hatalom és birtoklási vágy, amelyknél felismerhető a kielégítetlen érzelmi igények „önmagamat kárpótolni igyekszem”jelleg,
- megjelenik a kriminalitás mint lehetséges megoldás.

Csavargás (kalandkereső, bosszú és menekülő csavargás), Galeri mint éretlen közösség (exhibíció, laza hierarchia, nyílt csoport, indulati motiváltság, viszonzásos érdekkapcsolatok, laza érzelmi kapcsolatok, szocializált érzelmek elutasítása, csoportbiztonság, a felnőttekkel és a társadalommal kapcsolatos fokozott ellenállás)

A felnőtt személyiségre leginkább társadalmi környezete hat (ideértve a családot, barátokat, munkahelyet). A kulcskérdés a referencia-csoport megválasztása, vagyis hogy milyen értékrendű társadalmi csoportokat és személyeket tekint azonosulási mintának, követendő modellnek.

3. A határőrségi pszichológiai kiválasztási, utánkövetési és képzési-oktatási rendszer gyakorlata és tapasztalatai

A pszichológiai szakterületi feladatok közül a továbbiakban pedig azok kerülnek bemutatásra, amelyek az előbbieket szellemében biztosítják a szervezet számára az érett, jó normatartó képességgel bíró hivatásos állományú személyeket, azokat, akik a szolgálati feladatok érdekében képesek jól kontrollálni a bennük mint Pandúrban lévő Rablót.

3.1. A Határőrségnél folytatott pszichológiai tevékenység törvényi háttere

Öt szabályzó emelendő ki:

Elsődlegesen az 1996. évi XLIII. törvény a fegyveres szervek hivatásos állományú tagjainak szolgálati viszonyáról (HSZT), amelynek VIII. fejezete a szolgálati viszony tartalmán belül tárgyalja az egészségi, pszichikai és fizikai alkalmasságot:

„75. § (1) A hivatásos állomány tagjainak meg kell felelnie a miniszter által meghatározott, a beosztásának és életkorának megfelelő egészségi, pszichikai és fizikai alkalmassági követelményeknek. Az alkalmasság elérésének és szinten- tartásának feltételeit a fegyveres szerv biztosítja.”

Másodsorban a 21/2000. (VIII.23.) BM-IM-TNM együttes rendelete, amely a fegyveres szervek hivatásos, közalkalmazotti és köztisztviselői állományának munkaköri egészségi, pszichikai és fizikai alkalmasságáról, a szolgálat-, ill. a keresőképtelenség megállapításáról, valamint a belügyi egészségügyi szolgálat igénybeviteléről rendelkezik.

Harmadrészt munkánkat szabályozza a *BM KKI Főigazgató Főorvosának 9/2000. Intézkedése* is, amely a belügyminiszter irányítása alá tartozó szerveknél szolgálatot teljesítő hivatásos állomány időszakos pszichológiai alkalmassági vizsgálatának pszichológiai-szakmai protokolljáról rendelkezik.

Negyedik szabályzóként említenénk a *Határőrségi Humánszabályzatot (39/2002.)*, amely részletesen leírja a pszichológiai szakterületi munka formáit, módszereit és eszközeit.

A fegyveres testületekre vonatkozó törvényi háttérrel kívül természetesen a *Pszichológusok ill. Pszichiáterek Szakmai Etikai Kódexe* is szabályozza a munkatevékenységünket.

3.2. A határőrségi pszichológiai alkalmasság-vizsgálati rendszer mint a személyiség érettségét, normatartó képességét is mérő komplex munkaalkalmasság vizsgálati metódus

A Határőrség hivatásos állományra való áttérésének 1992. óta folyamatosan zajló időszakára esik a Pszichológiai szakszolgálat megalakulása, amelynek a kezdeti sorkatonákkal való foglalkozáson túl egyre inkább fő feladatává vált egy pszichológiai kiválasztó és utánkövető, valamint oktatási-képzési rendszer kialakítása. A hivatásos állományba tömegesen jelentkező fiatal férfiak (majd nők is) személyiségükben hordozták a rendszerváltozás óta eltelt időszak társadalmi változásai, az értékválság, a családi rendszerek átalakulása és felbomlása, a devianciák társadalmi szintű terjedése következtében bekövetkezett „torzulásokat, személyiségi devianciákat”. Egy olyan pszichológiai alkalmassági vizsgálati rendszer kidolgozása és folyamatos fejlesztése vált szükségessé, amely mindezt kezelni és a Határőrség számára hasznosítani tudja. A különböző beosztásokban „bevált” hivatásos állományúak bevizsgálásával készült pályatükrök folyamatosan lehetővé tették egy valódi, immár adott beosztásra történő célzott kiválasztást. Szemléletmódjában a gyakorlati tapasztalatok és a tudományos gondolkodás fejlődésének táptalaján folyamatosan fejlődő, alakuló alkalmassági vizsgálati rendszer az elsődleges és a másodlagos prevenciót is biztosítva a teljesítményvizsgálatok mellett elsősorban a személyiségvizsgálati módszerekre helyezi a hangsúlyt, egyúttal integráltan kezelve a korszerű mentálhigiénés gondolkodásmódot is.

A pszichológiai alkalmasság-vizsgálatoknak 3 típusát különböztetjük meg a határőrségi gyakorlatban:

Felvételi pszichológiai alkalmasság-vizsgálat: az elsődleges prevenció az elvárhatónál alacsonyabb képességűek, a deviánsok és kóros személyiségűek szervezettől távol tartásában nyilvánul meg. A teljesítmény-vizsgálatok intelligencia-teszből és műszeres figyelemvizsgálatból állnak. A személyiségvizsgálat során négy szemközti karrier-és élettörténeti strukturált interjú és két nemzetközileg is használatos személyiségteszt ad igen bőséges információt a személyiség sajátosságairól, a pszichiátriai betegségekre való potenciális hajlamosítottságokról, a közösségbe illeszkedés jellemzőiről. Számos skála és skálakombináció méri a személyiség alkalmazkodási képességét, az elsodorhatóságot, a deviancia hajlamot, a szociális felelősségérzetet és a bűnözéssel kapcsolatos attitűdöket és hajlamosítottságot. A felfedett családi és egyéni devianciák a kifogástalan életvitel ellenőrzésekor szerzett információkkal összevetésre kerülnek még a felvételre kerülés előtt!

Időszakos pszichológiai alkalmasság-vizsgálatok: mint utánkövetési rendszer alapvetően a személyiség munkaalkalmasságának paraméterein keresztül a képességekben, a személyiség felnőtt irányú érettségében való változásokat követjük folyamatában az előírt korcsoportonkénti vizsgálatokkal. A bűnmegelőzési és bűnüldözési feladatokat ellátóknál hangsúlyos a személyiség normatartási képességének, alkalmazkodási, indulatkezelési, frusztrációs toleranciabeli, szociális felelősségérzetbeli, a szervezethez való kötődésbeli, ill. a gyanakvási hajlambeli változásának kereszt- és hosszmetzeti helyzete. A fegyveres testületekben sajnos hagyományos szenvedélybetegség irányú elsodródási veszély miatt a négy szemközti interjúval és a megfelelő kérdőíves vizsgálatokkal erre fokozottan figyelünk. Az érzelmi kiégés aktuális állapota, valamint az esetlegesen adott élettörténeti események által kiváltott lélektani krízisállapotok észlelése és feltárása esetén a személy a mentálhigiénés gondozási rendszerünkben terápiás segítséget, egyéni rekreációs szolgáltatásokat kaphat, amelyek a dolgozó munkaképességének visszaszerzése mellett a rendkívüli események megelőzésében és kezelésében is hatékonyak.

Célzott pszichológiai alkalmasság-vizsgálatok: speciális beosztásokba (például: vezető-kiválasztás, szolgálati fegyver otthon tárolására vonatkozó vizsgálat, mobil hőkamerás zöldhatár-felderítő és vezető-irányító rendszer személyzetének kiválasztása, Bevetési alosztály személyzetének kiválasztása) kerülés előtt értelemszerűen speciális képességek és személyiségi mutatók vizsgálata történik. A személyiségvizsgálatok terén a projektív teszteknek itt már helyük van a mélyebb személyiségi mutatók és/vagy kórosságok felismerésére. A különleges beosztásokra vonatkozó kompetenciák meghatározása a rendészeti szakirányítók részéről történt, majd az általuk meghatározott kompetenciák bevizsgálására alkalmas tesztcsomag került összeállításra és használatra. Különösebb részletezés nélkül szemléltetve: az önismeret realitásának, az intelligencia-strukturának, a szorongásosságának, a depresszió szintjének, az indulat- és agressziókezelésnek, a szenvedélybetegségekre hajlamosítottságnak, a társas intelligenciának, a hazugságnak, a kockázatvállalási típusoknak, az ösztönsajátosságoknak, a frusztrációs toleranciának és számos műszerekkel mért képességnek (figyelem, kézkoordináció, monotonia-tűrés, téri lokalizáció, vizuális keresés, tremor és reakcióidő) vizsgálata történik.

3.3. A hivatásos állomány jogszerű intézkedési működését segítő pszichológiai oktatási-képzési formák

Az adott beosztásokra megfelelően kiválasztott és folyamatosan monitorozott hivatásos állomány pszichológiai képzésére egyre nagyobb hangsúly helyeződik, hiszen a személyiség meglévő képességeit fejlesztve a szolgálati feladatok végzésének hatékonysága növelhető, a személyiség pszichológiai aspektusú hibázásai potenciálisan csökkenthetők.

A Határőrség feladatkörének folyamatos bővülése következtében a pszichológiai képzési formák közül egyre inkább a tréningmódszer nyer teret és válik be a mindennapos gyakorlatban.

A pszichológiai képzési formák felsorolás szerint:

- Állománycsoportonként tematikus előadások
- Vezetők részére tematikus előadások, tréningek
- Intézkedési helyzetekről videós demonstráció és esetelemzés
- Intézkedési alaphelyzetek kiscsoportos tréning formájában
- Az állomány által hozott problematikusabb, valós intézkedési helyzetek dramatizálása esetelemzéssel
- Speciális beosztásokra felkészítő tréningek (pl. bűnügyi szolgálatok munkatársai részére)

4. Összefoglalás

A 11 éve folyamatosan működő és fokozatosan fejlődő pszichológiai kiválasztási, utánkövetési és oktatási-képzési rendszer a határőrség szervezetébe jelenleg szervesen integráltan végzi szakmai tevékenységét és a bűnmegelőzési, ill. a bűnüldözési feladatok ellátására próbálja biztosítani a pszichológiai szempontból érett, jó normatartó képességgel rendelkező hivatásos határőröket. Remélve, hogy a kiváló határőr-Pandúr kontrollálja és hasznosítja a benne rejtőző Rablót, de reálisan nem válik azzá.

Irodalom

- ATKINSON-ATKINSON-SMITH-BEM: Pszichológia. Osiris-Századvég, Budapest, 1994.
- BERNE, E.: Emberi játszmák. Háttér Kiadó, Budapest, 1984.
- KLEIN, S.: Munkapszichológia. SHL Hungary Kft., Budapest, 1998.
- RANSCHBURG, J.: Szeretet, erkölcs, autonómia. Integra-Project Kft, Budapest, 1996.
- 1996. évi XLIII. törvény a fegyveres szervek hivatásos állományú tagjainak szolgálati viszonyáról (HSZT)
- 21/2000. (VIII.23.) BM-IM-TNM együttes rendelete
- 9/2000. BM KKI Főigazgató Főorvosának Intézkedése a belügyminiszter irányítása alá tartozó szerveknél szolgálatot teljesítő hivatásos állomány időszakos pszichológiai alkalmassági vizsgálatának pszichológiai-szakmai protokolljáról
- 39/2002. Határőrségi Humánszabályzat
- Pszichológusok Szakmai Etikai Kódexe
- Pszichiáterek Szakmai Etikai Kódexe